

सप्तमः पाठः
कोशः
(व्यवहारोपयोगिनः शब्दाः)

शब्दानां सम्यग् अर्थपरिचयं कर्तुं कोशः एव शरणम्। अस्मिन् पुस्तके प्रदीयमानः अयं कोशः सामान्य-व्यवहारे प्रयुज्यमानानां शब्दानां परिचयं कारयितुं सङ्गृहीतो वर्तते। यद्यपि कोशःग्रन्थाऽनुगुणम् अत्र श्लोकनिबद्धं शब्दार्थज्ञानं तु नास्ति, न च पर्यायवाचि-शब्दाः प्रयुक्ताः परं शब्दशः एकमेकम् अर्थं प्रदाय सामान्यरूपेण व्यवहारोपयोग्यानां शब्दानां सञ्चयनं कृतम् अस्ति। अनेन हि विद्यार्थिनः स्वकीय-शब्दभण्डारं वर्धयन्तः संस्कृत-वाक्य-संरचना-काले, संस्कृत-प्रयोगकाले च सम्भाव्यमानं काठिन्यं निवारयितुं समर्थाः भविष्यन्ति इति लक्ष्यम् अत्र। ततश्च कोषास्वादम् अनुभूय अन्याऽन्य-कोष-ग्रन्थानाम् अपि अनुशीलने रुचिम् अधिगमिष्यन्ति, साहित्य-रसं च आस्वादयिष्यन्ति इति आशासितम्।

(व्यवहारोपयोगिनः शब्दाः)

फलानि

क्र.सं.	संस्कृत-शब्दाः	हिन्दी-शब्दाः
1.	आम्रम्	आम
2.	कदली	केला
3.	द्राक्षाफलानि	अंगूर
4.	दाडिमम्	अनार
5.	दृढबीजम्	अमरूद
6.	जम्बीरकम्	नीबू
7.	खर्बुजम्	खरबूजा
8.	जम्बूफलम्	जामुन
9.	कालिन्दम्	तरबूज

10.	नारङ्गम्	नारंगी
11.	बदरम्	बेर
12.	शृङ्गाटकम्	सिंघाडा

शाकाः

1.	शाकम्	साग
2.	कर्कटी	ककड़ी
3.	तुम्बी / अलाबुः	घीया
4.	कलम्बी	पत्ता गोभी
5.	गोजिह्वम्	फूल गोभी
6.	कूष्माण्डम्	कद्दू
7.	कारवेल्लम्	करेला
8.	गर्जरम्	गाजर
9.	भिण्डिका	भिण्डी
10.	आलुकम्	आलू
11.	पलाण्डुः	प्याज
12.	वृन्ताकम्	बैंगन
13.	मूलकम्	मूली
14.	टिडिशः	टिण्डा
15.	पालक्या	पालक
16.	ताम्रतरम् / रक्ताङ्गम्	टमाटर
17.	हरित-मरीचम्	हरी मिर्च
18.	लशुनम्	लहसुन
19.	वास्तुकम्	बथुआ
20.	आर्द्रकम्	अदरक
21.	कलायः	मटर

भोजन-सामग्री

1.	धान्यम्	अनाज
2.	माषः	उड़द
3.	मुद्गः	मूँग
4.	गोधूमः	गेहूँ

5.	चणकः	चना
6.	वज्रान्नम्	बाजरा
7.	तण्डुलः	चावल
8.	यवः	जौ
9.	यवनालः	ज्वार
10.	तिलः	तिल
11.	राजिका	राई
12.	गोधूमचूर्णम्	गेहूँ का आटा
13.	उपस्करः	मसाला
14.	लवङ्गम्	लौंग
15.	एला	इलायची
16.	मधुरा	सौंफ
17.	हरिद्रा	हल्दी
18.	रक्तमरीचम्	लाल मिर्च
19.	कृष्णमरीचम्	काली मिर्च
20.	हिङ्गुः	हींग
21.	सौरभम्	गरम मसाला
22.	चणकचूर्णम्	बेसन
23.	समिता	मैदा
24.	द्विदलम्	दाल
25.	रोटिका	रोटी
26.	तक्रम्	छाछ
27.	शर्करा	शक्कर
28.	मिष्टान्नम्	मिठाई
29.	पायसम्	खीर
30.	लप्सिका	हलवा
31.	कुण्डलिका	जलेबी
32.	शष्कुली	पूड़ी
33.	पिष्टकम्	बिस्कुट
34.	नवनीतम्	मक्खन

35.	सिता	मिश्री
36.	रसगोलकम्	रसगुल्ला
37.	मोदकम्	लड्डू
38.	पूपः	पूआ
39.	दधिवटकम्	दही बड़ा
40.	लवणम्	नमक
41.	लवणान्नम्	नमकीन (खाद्य)
42.	तेमनम्	कड़ी
43.	पक्ववटिका	पकौड़ी
44.	पर्पटः	पापड़
45.	दधि	दही
46.	दुग्धम्	दूध
47.	घृतम्	घी
सम्बन्ध—वाचकाः शब्दाः		
1.	प्रपितामहः	परदादा
2.	प्रपितामही	परदादी
3.	पितामहः	दादा
4.	पितामही	दादी
5.	माता	माँ
6.	पिता	पिता
7.	पितृव्यः	चाचा
8.	पितृव्या	चाची
9.	अग्रजा	बड़ी बहिन, दीदी
10.	अनुजा	छोटी बहिन
11.	अग्रजः	बड़ा भाई
12.	अनुजः	छोटा भाई
13.	भगिनी	बहन
14.	आवुत्तः	बड़नोई / जीजा
15.	भ्रातृजाया	भाभी
16.	जामाता	जँवाई

17.	देवरः	देवर
18.	देवराणी	देवरानी
19.	ननान्दा	ननद
20.	पौत्रः	पोता
21.	पौत्री	पोती
22.	प्रपौत्रः	परपोता
23.	प्रपौत्री	परपोती
24.	आत्मजः	पुत्र
25.	आत्मजा	पुत्री
26.	पितृष्वसा	बुआ
27.	पितृष्वसृपतिः	फूफा
28.	मातृष्वसा	मौसी
29.	मातृष्वसृपतिः	मौसा
30.	सहोदरः	सगा भाई
31.	भ्रातृव्यः	भतीजा
32.	भ्रातृव्या	भतीजी
33.	प्रमातामहः	परनाना
34.	प्रमातामही	परनानी
35.	मातामहः	नाना
36.	मातामही	नानी
37.	मातुलः	मामा
38.	मातुलानी	मामी
39.	भागिनेयः	भानजा
40.	भागिनेयी	भानजी
41.	ननान्दृ-पतिः	ननदोई
42.	पतिः	पति
43.	पत्नी	पत्नी
44.	श्वसुरः	ससुर
45.	श्वश्रूः	सास
46.	श्यालः	साला

47.	श्याली	साली
48.	सम्बन्धी	रिश्तेदार
	अध्ययन-सम्बन्धिनः शब्दाः	
1.	सतीर्थः	कक्षा का साथी
2.	लेखनी	कलम (पैन)
3.	कागदः	कागज
4.	विद्यालयः	विद्यालय (स्कूल)
5.	सञ्चायिका	कापी
6.	सुधाखण्डः	चाक
7.	मार्जकम्	मार्जक (डस्टर)
8.	मसीपात्रम्	स्याही की दवात
9.	पुस्तकम्	पुस्तक
10.	पृष्ठम्	पेज
11.	वेष्टनम्	बस्ता
12.	पञ्जिका	पञ्जिका
13.	घर्षकः	रबर
14.	मानचित्रम्	नक्शा
15.	पुनःपूरणी	रिफिल
16.	कालांशः	कालांश (पीरियड)
17.	क्रीडाङ्गणम्	खेल का मैदान
18.	उत्पीठिका	टेबिल
19.	आसन्दः	कुर्सी
20.	गणवेशः	गणवेश (यूनीफार्म)
21.	दीर्घपीठम्	बैञ्च
22.	गणना	गिनती
23.	सम्भाषणम्	बातचीत
24.	सज्जता	तैयारी
	पशु-पक्षि-नामानि	
1.	अजः	बकरा
2.	अजा	बकरी

3.	उष्ट्रः	ऊँट
4.	कुक्कुरः	कुत्ता
5.	शशकः	खरगोश
6.	गर्दभः	गधा
7.	गोः	गाय
8.	बलीवर्दः	बैल
9.	महिषी	भैंस
10.	अश्वः	घोड़ा
11.	मूषकः	चूहा
12.	मार्जारी	बिल्ली
13.	हरिणः / मृगः	हिरण
14.	शृगालः	गीदड़
15.	नकुलः	नेवला
16.	वानरः	बन्दर
17.	भल्लूकः	भालू
18.	सिंहः	शेर
19.	गजः	हाथी
20.	चित्रगर्दभः	जेब्रा
21.	चटकः	चिड़िया (नर)
22.	चटका	चिड़िया (मादा)
23.	उलूकः	उल्लू
24.	कपोतः	कबूतर
25.	कोकिलः	कोयल (नर)
26.	काकः	कौवा
27.	गृध्रः	गिद्ध
28.	शुकः	तोता (नर)
29.	बकः	बगुला
30.	हंसः	हंस
31.	श्येनः	बाज
32.	कुक्कुटः	मुर्गा
33.	मयूरः	मोर

अभ्यास-विस्तरः

1. 'कालिन्दम्' इत्यस्यार्थः अस्ति –
(क) खरबूजा (ख) तरबूज
(ग) ककड़ी (घ) अनार
2. 'कोशातकी' इति भवति –
(क) तुरई (ख) घीया
(ग) भिण्डी (घ) सेम फली
3. 'पनसम्' इति नामास्ति –
(क) आलू का (ख) कद्दू का
(ग) कटहल का (घ) बैंगन का
4. 'कलायः' इति हिन्दी-भाषायामुच्यते –
(क) मटर (ख) परवल
(ग) टिण्डा (घ) करेला
5. 'वज्रान्नम्' इति कथ्यते –
(क) जवार (ख) जौ
(ग) चना (घ) बाजरा
6. 'मैदा' इत्यस्य कृते संस्कृतशब्दो भवति –
(क) मृद्धीका (ख) समिता
(ग) मधुरा (घ) मिश्रेया
7. 'अचार' इत्यस्य संस्कृतनामास्ति –
(क) उपस्करः (ख) सौरभम्
(ग) अवकरः (घ) सन्धितम्
8. मातृष्वसा भवति –
(क) मौसी (ख) मामी
(ग) माता (घ) चाची
9. 'सतीर्थः' इति भवति –
(क) सरल (ख) कक्षा का साथी
(ग) सलाह (घ) तीर्थयात्री

10. 'चित्रगर्दभः' इति भवति –
(क) गधा (ख) घोड़ा
(ग) जेब्रा (घ) चीता
11. 'श्येनः' इति भवति –
(क) बाज (ख) सारस
(ग) सयाना (घ) उल्लू
12. पञ्चानां फलानां संस्कृतनामानि लिखत ।
13. पञ्चानां शाकानां संस्कृतनामानि लिखत ।
14. सप्तानां पशूनां संस्कृतनामानि लिखत ।
15. पञ्चानां पक्षिणां संस्कृतनामानि लिखत ।
16. निम्नलिखितानां संस्कृतनामानि लिखत –
(क) खरबूजा (ख) तरबूज
(ग) ककड़ी (घ) अनार